

Kûfe'nin Yetiştirdiği Mütebahhir Bir Âlim: İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe

Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
İstanbul Üniversitesi
İslam Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

Giriş

Kûfe, İslam düşünce tarihinde iz bırakmış birçok ilim adamı yetiştirmiştir. Biz bu makalemizde bunlardan biri olup, Irak'ın müftüsü olarak şöhret kazanan, aynı zamanda rey ekolü ile daha sonra kendisine nispet edilen Hanefî mezhebinin de kurucusu olarak kabul edilen İmam Ebû Hanîfe'yi kısaca tanıtmak istiyoruz. Kûfe öze- linden hareketle İmam Ebû Hanîfe'yi incelemeyi amaç- layan bu makaleyi yazarken yıllar önce Bursa'da dü- zenlenen İmam Ebû Hanîfe Sempozyumu'na sunduğum bildiriden istifade etmekle birlikte konu ile ilgili mena- kıb kitaplarından da yararlandığımı ifade etmek isterim.

Ebû Hanîfe her ne kadar künyesi ile şöhret kazanmış ve bununla tanınıyor olsa da¹ asıl adı Nu'mân b. Sâbit

¹ Nesâi, Kitabı'd-Duafâ, 240

olup, doğma büyüme orta Irak, bir başka ifade ile Sevâd² bölgesinin merkezi olan Kûfe şehrine mensuptur.³ Hocalarından Abdullah b. Mübârek'in⁴ “Ondan daha zekisini hiç görmedim.”, Ali b. Âsım'ın “Akli yeryüzündeki insanların toplam aklının yarısı kadardı.”⁵, yine onun “İlmi diğer insanların bilgisi ile tartılmış olsaydı, onların toplam bilgisinin yarısı kadar ederdi.”⁶ İmam Şâfi'nin “Analar ondan daha akıllısını doğurmamıştır.”⁷ dediği bu mütebahhir ilim adamımızın hayatı ile ilgili bilgi vermeden önce yetiştiği çevre ve yaşadığı çağı tanıtanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bilindiği gibi kişinin yetiştiği, hayatını idame ettirdiği yerleşim birimi ile kendisi arasında kopmaz bağlar oluşmaktadır. Hatta kimi şehirler sahip oldukları ruhu müntesiplerine aktardıkları için müntesipleri bu ruhla tanınırlar. Kayseri veya Siirtlilerin uyanık, Mervlilerin cimri, Karadenizlilerin öfkeli, Güneydoğuluların inatçı olarak tanınmaları mekân ile yetiştirdiği zevat arasındaki ilişkiye örnek olarak takdim edilebilir. Kuşkusuz bu durum Kûfe ve Ebû Hanîfe için de geçerlidir. O da bir taraftan bu kentin çocuğu; öte taraftan da yaşadığı dönemin ürünüdür. Dolayısıyla yaşadığı kentten yalıtılmış olarak ele alınamayacağı gibi kendi tarihine tutuklu olduğu için çağından azade olarak da anlatılamaz. Zira o

² Sevâd: (دوس) İslam tarihinde Aşağı Irak bölgesine verilen ad. Araplar'ın, İslam fetihleri sırasında çölün san kumlarından çıkıp Fırat-Dicle havzasındaki ekili, ağaçlık ve koyu yeşil alanı uzaktan gördüklerinde buraya “siyah” anlamında sevâd dedikleri kaydedilmektedir. Nitekim sulanabilen verimli, alüvyonlu tarımsal diğer bazı bölgeler için de sevâd kelimesi kullanılmıştır (Sevâd-ı Ürdün, Sevâd-ı Buhara vb.). Yahudi ve İran efsanelerinde ve İslam tarihi kaynaklarında bölgenin Hz. Nuh'un tufandan sonra ilk yerleştiği ve insan neslinin çoğaldığı yer olduğu nakledilmektedir. Bu bölge insanların ilk yerleşik medeniyeti kabul edilen Sümerler'den itibaren Akad, Bâbil, Med-Pers, Grek ve Sâsâniler gibi pek çok medeniyete beşiklik yapmıştır. İslam fetihleri öncesinde burada Sâsâniler ile Güney Arabistan'dan gelip Hîre'de devlet kuran Lahmiler bulunuyordu. (TDV İslam Ansiklopedisi, c. 36, s. 576.)

³ Bkz. Zehebi, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Menâkibu İmam Ebû Hanîfe ve sahibeyhi Ebi Yusuf ve Muhammed b. El-Hasan*, (tahk: Zahid kevseri-Ebû'l-Vefâ el-Afgani), Haydarabat 1366h, 15.

⁴ Abdullah b. Mübârek İmam Ebû Hanîfe'nin hocalarından biridir. Bkz. Ebû'l-Fadl Celalettin es-Suyuti, *Tebyidu's-Sahife fi menâkibi el-İmam Ebi Hanife en-Nu'man*, Beyrut,?, 7.

⁵ Bkz. Şihabuddin Ahmed b. Hacer el-Heysemî (ö: 974/), *el-Hayrâtu'l-hisân*, Beyrut 1411?,

⁶ Bkz. es-Saymerî, 23.

⁷ Bkz. İbn Hacer el-Heysemî, 90.

Ebû Hanîfe: İlmî Kişiliği ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler

Dr. İhsan ŞENOCAK

İlmi ve Fikri Araştırmalar Merkezi, İFAM

İlimde en büyük rütbe Allah resulü (s.a.v.)'e aittir. Sonra raşit halifeler, fakih/müfessir sahâbiler ve müçtehit imamlar gelir. Sahabe asrını takiben gelen ulema kadrosu içerisinde en büyük rütbe ise İmam Şâfiî (r.a.)'ın ifadesiyle Ebû Hanîfe (r.a.)'a aittir. Bu yüzdendir ki “Mebzut” gibi delil ve hüküm hazinesi bir kitabı –yanında hiçbir eser olmaksızın telif eden- Serahsî gibi bir âlim mutlak müçtehit olmaksızın, ona (Ebû Hanîfe'ye) tabi bir fakih olarak kalmayı tercih etmiştir.

Ebû Hanîfe'nin ilimdeki dirayetini, Kur'an ve Sünnet'e vukufiyetini anlayabilmek için çözüme kavuşturduğu meseleleri tanımak/mütalaa etmek gerekir. Bunun için de asgari bir ilim adamı nosyonuna sahip olmak lazımdır. Bu nosyondan mahrum olanların onu, çözümez gibi görünen sorunları halleden “Hallalu'l-Meşakil” kimliğiyle anlamaları aşırı iyimserlik olacaktır. Ebû Hanîfe'yi bu kimliğiyle en doğru İmam Mâlik (r.a.) ve Şâfiî gibi mutlak ya da Ebû Yûsuf (r.a.) ve İmam Muhammed (r.a.) gibi müntesip müçtehit ünvanına sahip âlimler anladı. İslam'ın yenilenmesinden bahseden kimi modernist ya da zamanımız Seleflerinin çözüm üretme yerine Ebû Hanîfe'yi aşağılar bir tavır içerisinde yer

İslam'ın Doğru Anlaşılmasında Hanefilik Yorumu

Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ
Bursa Uludağ Üniversitesi,
İslam Hukuku Anabilim Dalı

İslam'ın doğru anlaşılması Müslümanların en önemli meselelerinden biridir. Başlangıçta sahabenin İslam'ı en doğru anlayan kimseler olduğunda şüphe yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sohbetinin feyzine erişme faziletinde sahabenin hepsi eşittir. Ancak bilgi, akıl, görüş ve dirayet noktasında eşit olduklarını söylememiz mümkün değildir. Sahabe içinde akıl yürütme, dirayet ve yorum yapma bakımından öne çıkanlar iki elin parmakları kadar azdır. Bunların başında dört büyük halife ile hâl ve akd ehli diğer sahabe büyüklerini zikredebiliriz. Sahabe içinde sorumluluk yüklenen ve sosyal yapıyı dikkate alarak akıl yürüten Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali, hayatın her alanında içtihat etme noktasında başı çekmektedirler. Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Yemen'e vali olarak gönderilen Muâz b. Cebel ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî, ayrıca Amr b. Âs, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde içtihat yetkisi verilen bilgili ve akıllı zatlardır. Daha sonra sahabe arasında ilim ve irfanı ile temayüz eden Abdullah İbn Abbas ve Abdullah İbn Ömer gibi ilim sahipleri olanlarını da bunların yanında zikretmemiz gerekir. Muâz b. Cebel'in Yemen'de doğduğunu ve Yemen'de vali ve kadı olarak görev yaptığını dikkate alırsak, Hanefî

mezhebinin bir bakıma Muâz b. Cebel'e dayandığını da söyleyebiliriz. Özellikle, Ebû Hanîfe'nin hocaları arasında yer alan İbrahim en-Nahaî aslen Yemenlidir. Irak fıkhnın ilk tohumlarını atan zat ise Abdullah İbn Mes'ûd'dur. Hanefî mezhebinde özellikle Hz. Ömer ile İbn Mes'ûd'un derin izlerini görmek mümkündür.

İslam'ın doğru anlaşılması için doğru bilgi edinmek gerekir. Doğru bilgi kaynakları Kur'an, Sünnet ve selefin uygulamalarıdır. İslam'ın ilk üç asrında, İslam'ı anlama çabaları sonucunda farklı metotlar, farklı anlayışlar ve farklı bölgelere göre bugünkü mezhepler, sonradan teşekkül eden bir kültür mirası olarak bizlere intikal etmiştir. Mezheplerin ortaya çıktığı bilgi ve düşünce atmosferi bugün ne yazık ki mevcut değildir. Bu sebeple dinimizin hükümlerini mezheplerden öğrenmek durumundayız. Mezheplere ait kaynak eserler olmasaydı, insanlar dinî bilgiden yoksun olacakları gibi, dinî hayattan da yoksun olurlardı. Dolayısıyla bu miras halkımız için bir nimet olarak değerlendirilmelidir. Bu açıdan baktığımız takdirde, bugün mezheplere ihtiyaç vardır ve mezhep kitapları olmadan dinimizi doğru yaşama şansından mahrum kalırız.

Burada bir noktanın altını çizmemiz gerekir: Gerek sahabe döneminde gerekse Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemde, insanlar İslam'ı doğru anlayıp doğru yaşayabilmek için, müçtehit âlimlerin görüşlerine başvuruyorlar, belli bir âlimin görüş ve içtihatları ile kendilerini bağlı kabul etmiyorlardı. Bu metot Kur'an'dan alınmıştır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorunuz.”*¹ Bu ayet İslam'ı doğru anlamanın metodunu Müslümanlara vermiştir. Biliyorsa onuyla amel ederiz, bilmiyorsa bilgi sahiplerine başvurarak bilgisizliğimizi gideririz. Burada bilgiyi, sadece okuyup duyduğumuz malumat anlamında düşünme-

¹ Enbiyâ suresi, 21:7; Nahl suresi, 16:43.

Ebû Hanîfe ve Gayrimüslim Topluluklar

Yrd. Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK

Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Giriş

Müslümanlar tarafından tesis edilen şehirlerden biri olan Kûfe, 17/638 yılında Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından kuruldu. İmam Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (v. 150/767) döneminde nüfusu 300.000 ila 350.000 arası bir sayıya ulaştı. Ardından farklı kültür ve medeniyetlerle yakın temas içinde olan Arap, mevâlî, zimmi (gayrimüslim) gibi birçok sosyal grubun bulunduğu, farklı siyasi ve fikrî hareketlerin yoğun olduğu bir merkez hâline geldi.¹

Hanefîlik, Kûfe'nin kuruluşuna kadar uzanan köklü bir geçmişe sahiptir. Irak bölgesinde farklı kültürlerle birlikte, dinamik bir hayatın içerisinde yaşayan fukahanın pratik hayatın sorunlarına çözüm sadedinde naslar ve olaylar arasında tutarlı irtibat kurma çabasını ifade eder. Ayrıca bu oluşum, temelde nasların gerekçelerinin akılla kavranabileceğini (ma'kûlü'l-ma'nâ) kabul eden, kıyası çokça kullanan, nasların külli bir tutarlılık

¹ M. Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara 2001, s. 21, 95,-171; Ahmet Hamdi Furat, *Kûfe Ekolü*, İstanbul 2009, s. 22; Casim Avcı, "Kûfe", *DİA*, (XXVI, 339-342), XXVI, 339-340; M. Esat Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *DİA*, X, 522.

taşıdığını öngören, pratik yanında teorik meseleleri de inceleyerek sistemleşen bir metodu da temsil eder.²

Tarihî süreç içerisinde ümmetin küçük bir kısmı tarafından dahi olsa kabul görmüş hiçbir mezhep (bilgi ve hüküm açısından) temel kaynak olarak Kur'an ve Sünnet'in delil oluşunu reddetmemiştir.³ Burada temel sorun, bu iki kaynağın yanında akıl, re'y, örf vb. üçüncü bir kaynağın dâhil olup olamayacağı, daha da ötesi bunların Kur'an'a ve özellikle de Sünnet'e alternatif bir hüküm kaynağı olarak ileri sürülmesinin mümkün olup olamayacağı tartışmasıdır. Esasen, Ebû Hanîfe başta olmak üzere İslam âlimlerinin tamamı ibtidâen hüküm koyma yetkisinin Allah'a ait olduğu konusunda ittifak hâlinindedir.⁴ Bu sebeple ehl-i re'yin, dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin, re'yi naslara -özellikle Sünnet'e- alternatif bir hüküm kaynağı olarak kurguladığını söylemek tarihî verilere aykırı bir değerlendirme olur.⁵

Ehl-i re'yi diğerlerinden farklı kılan temel unsurlar arasında dinî ahkâmın çoğunlukla gerekçesi akılla kavranabilen hususlar olduğunu kabul etmeleri, illetleri bilinen hükümlerin diğer meselelere de kıyas edilebileceğini savunmaları, bu minvalde hüküm çıkarmada re'yi maharetle ve diğerlerine nazaran daha sık kullanmaları, naslardaki gayelerin tespit edilmesine önem vererek, dinî metinlerin tutarlı bir şekilde yorumlanması gereğine inanmaları, nasları konularına bölümleme (tefrî, mesâil) metodunu benimsemeleri ve hukukun pratik yönünü öne çıkarmaları sayılabilir. Ayrıca yöresel farklılık ile üstatlardaki çeşitliliğin etkisi burada zikredilebilir. Ancak

² Murat Şimşek, *Hanefîlik, Tarih ve Usûl*, Konya 2014, s. 10.

³ Muhammed Ma'ruf Devâlibî, *el-Medhal ilâ 'ilmi usûli'l-fıkh*, Beyrut 1385/1965, s. 259; İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslam Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerinde Metodolojik Ayrılıkları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1981), Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, s. 12, 262.

⁴ Dönmez, *Kaynak Kavramı*, s. 12.

⁵ H.Yunus Apaydın, "Bir Muhafazakâr Reycilik Teorisyonu: Ebû Hanîfe", *İslami Araştırmalar Dergisi (İHAD)*, XV/1-2, (s. 143-147), s. 143.